

„A könyvtárak a használókért vannak”*

GUERRINI, Mauro

GUERRINI, Mauro: Libraries are for users című (Bollettino AIB. 50. vol. 2010. 4. no.357–363.p.) című írását Mohor Jenő tömörítette.

„Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy biztonsággal előre láthassuk, a jövő milyen további fejlődési állomásokat tartogat e NÖVEKEDÉSBEN LÉVŐ SZERVEZET, – a könyvtár számára. Ki mondhatja meg, hogy egy napon az ismeretek terjesztése, ami a könyvtárak hivatásának lényege, nem történhet-e majd más, a nyomtatott könyvtől különböző források használata révén?”

S. R. Ranganathan

Hozzáférés

A hozzáférés igencsak használatos, ugyanakkor többjelentésű kifejezés a könyvtári nyelvzetben. A könyvtárnak azon tulajdonságához kötődik, hogy az egy nyitott hely, egyben a dokumentum-jellegű források rendezésére kiválasztott tér, kalauz a távoli forrásokhoz, mely legyőzi a fizikai távolságot és azokat a gazdasági és technikai akadályokat, amelyek néha korlátozzák az elérhetőséget. A digitális környezetben a könyvtár kell, hogy garantálja a hozzáférést a minőségi forrásokhoz, aho-

gyan az IFLA internet-nyilatkozata mondja: „Az interneten lévő sok és értékes forrás mellett van néhány hibás, félreérthető és visszatetszést keltő. A könyvtárosoknak olyan információkról és segédeszközökről kellene gondoskodniuk a használók számára, amelyek segítségével azok megtanulhatják az internet és az elektronikus információk hatékony és eredményes használatát. Kezdeményező módon segíteniük kellene minden használót, beleértve a gyermekeket és a fiatalokat is, és megkönnyíteni nekik a hálózaton lévő minőségi információkhoz való felelős hozzáférést.”¹

* Minden ország szaksajtójában vannak olyan nevek, amelyeket meglátva az emberben automatikusan felmerül, hogy ezt a cikket el kell olvasni. Hát még ha mottóul egy Ranganathan-mondatot választ, és az írás címe is Ranganathan egyik törvényének („Libraries are for users”) parafrázisa... A címet ugyan lefordítottam, de a tömörítés során igyekeztem meghagyni – a szóhasználat érzékeltetésére – a cikkben szereplő angol kifejezéseket. – MJ.

A digitális könyvtár előnyei és korlátai

Az információtechnológiának – és a kommunikáció formáira, valamint a mindennapi élet szokásaira gyakorolt hatásának – köszönhetően az ismeretek átvitelének módjai fokozatosan megváltoztak, lehetővé téve mára a hálózaton szétterjedt és megosztott ismeretek opcióját. Megszülettek a digitális könyvtárak, az intézményi és szakterületi repozitóriumok, amelyek kiszélesítették az információkhoz és a dokumentum-forrásokhoz való hozzáférés lehetőségeit. Ezen kétségtelen előnyök ellenére azonban a könyvtáraknak a digitális felé való fejlődése magával hozott egy sor problémát is, mindenekelőtt a digitális megosztottságot (*digital divide*), mivel nincs mindenkinek azonos szintű jártassága a számítógép- és az internet használatában. A kompetenciákon túl, néhány szegényebb területen egész egyszerűen nincs is hozzáférés, a számítógépek és a szélessávú adatátvitel hiányában. Sok távoli forrás (adatbázisok, elektronikus folyóiratok stb.) ezen kívül költséges használati licenzhez van kötve, ami gyakran egy intézmény tagjaira korlátozza a hozzáférést. Végül, szaporodnak a *privacy* elleni aknák, mivel a technológia lehetővé teszi a használó viselkedésének, szokásainak, irányultságának felderítését, akarata ellenére és az ő, vagy a könyvtár tudomásán kívül is.

A digitális könyvtár forrásaihoz való hozzáférés tehát még jócskán távol van attól, hogy nyilvános és szabad legyen úgy, ahogy az a „hagyományos” könyvtárak többségében történik, ahol a használó, bármelyik olvasó, odamehet a polcokhoz, tanulmányozhatja és kölcsönözheti az érdeklődésének megfelelő könyvet.

Meghatározó szempontot képvisel ma a szerzői jog, különösen a digitalizálás, és a digitális tartalmakhoz való hozzáférés tekintetében. Digitális körülmények között ez még fontosabb, mint az analóg világban: ha a digitális tartalmakhoz való hozzáférést valóban csak a licencek és szerződések fogják szabályozni, vagy, ami még

rosszabb, a jogokat védő, olykor megérthető, máskor teljességgel felfoghatatlan technológiai intézkedések, ez annak képét vetíti elénk, hogy a tudás és az ismeretek tulajdonjoga a kevés kiválasztottak privilégiuma lesz. A digitális világban valójában az információ mindenütt jelenlévő, és a szerzői jog mint az információ ellenőrzésére jogosító igazolvány, döntő fontosságú.

Továbbá: a digitális könyvtár használata megkívánja a keresés képességét, és a források bibliográfiai elemeinek és metaadatainak legalább minimális ismeretét. Szükség van bizonyos képzésre is, ahhoz, hogy könnyedén és pontosan kihasználható legyen mindaz a lehetőség, amit egy információkereső (*information retrieval*) rendszer kínál. Ha a hagyományos könyvtárban a probléma a források közelebbi meghatározása, a digitális könyvtárban a probléma sokkal inkább a gyűjtemény komplexitásának érzékelése, a források egyszerre való áttekinthetlensége, és rendezésük módjainak megértése.

Az információs írástudás (*information literacy*) tanfolyamai többnyire arra irányulnak, hogy az olvasót megtanítsák egy adott termék használatára, vagy egy dokumentum megkeresésére, de nem mindig – vagy nem a kívánatos mértékben – törekszenek megismertetni a használókat azokkal a folyamatokkal, amelyek során az információkat létrehozzák és rendezik.

Nagyobb a végeredmény láthatósága, mérhetetlenül nagyobb a gyorsaság, az analízáltság és a kiterjedtség a kutatásban, de a könyvtár gyűjteménykénti felfogása csökkenőben van. Azaz: hamarabb jutunk el a részletekhez, de nem vesszük észre, nem fogjuk fel a teljességet.

A könyvtári hagyomány és a bibliográfiai keresés eszközei

A digitális könyvtár felé való vándorlást a könyvtáros kell, hogy vezesse, aki nem mondhat le irányító szerepéről, kritikátlanul rábízva magát a technológiára. Inkább a könyvtári „nagy tradíció” hasznosítása felé kellene fordítania a

technológia eszközeit. Elég az *authority control* folyamatára utalni, ami azt tűzte ki célul, hogy az olvasó bármely szerző teljes életművét megtalálhassa, függetlenül álneveitől és a név-írásmód különbözőségeitől (és így tovább). A szerzőség szilárd azonosítása olyan aprólékos kutató és ismeretszerző tevékenységet igényel, ami mindig is tipikusan a könyvtáros munkája volt.

Az ismeretek szabad áramlása mint közjó

A digitális könyvtárhoz való hozzáférés – gondolván itt elsősorban az „akadémiai” környezetre – sem ne egyetemleges, sem nem teljesen nyilvános, inkább az a célja, hogy kiválasztott és korlátozott számú profi legyen beavatott. Van tehát – egyrészt – egy elit, amely magas szinten tudja használni ezeket az eszközöket, és – másrészt – a világ maradék része, ami a használók nagyobbik részét jelenti, akik a digitális könyvtárt és eszközeit alapszinten használják. És ezen az együttesen kívül ott vannak a népszerű széles rétegei, akiknek nincs joguk a digitális könyvtárhoz való hozzáférésre, mivel nem tartoznak valamely intézményhez, amely kifizeti a gyakran igen magas előfizetési díjakat a tudományos publikációkért.

Az open access

Az ismeretek kereskedelmi úton való terjedése mellett létezik az a mozgalmunk, amely az *open access* és a *copyleft* filozófiájához ragaszkodik. Eszerint a kiadók és a szerzők fenntartván a szerzőség jogát a mű fölött, lemondanak a kereskedelmi jogokról, amelyek a mű megjelentetéséből erednek, abban a reményben, hogy ezzel a tudomány gyorsabb haladását és saját munkájuk nagyobb hatását segítik elő. Mindazonáltal a nyílt hozzáférés nem jelenti a kereskedelmi jogok teljes elvesztését. A *gold road* révén a kiadót fizetik, és a tudományos irodalomhoz való nyílt hozzáférésről szóló berlini nyilatkozat logikája szerint csak a digitális példányhoz való hozzáférésnek kell nyílnak és ingyenesnek lennie, és a papír-kiadványnak nem.

Jelen pillanatban nem tudjuk előre látni, hogy milyen változások érinthetik ezt a forgatókönyvet, de az bizonyos, hogy a könyvtár szerepel majd benne, és miután túljutott az átalakulás jelenlegi fázisán, olyan, a tudás ma még nagyrészt ismeretlen fejleményei fogják tovább alakítani, amelyek a széles körben elterjedt és a polgárokhoz közeli ismeretek reményét hordják magukban.

Az IFLA göteborgi konferenciája alkalmával az elnök *Ellen Tise* hangsúlyozta a könyvtáros támogató szerepét a nyílt hozzáférés, mint olyan fejlett technológiájú modell működésében, mely elősegíti az ismeretek szabad áramlását mint közjót, és amely a könyvtári tradíció egyenes folytatása egy olyan időszakban, amikor a tudományos és felsőoktatási kiadványok egyre költségesebbé és nem mindenki számára hozzáférhetővé válnak. A digitális *open access* kompenzálhatja a tudományos irodalom hozzáférhetőségének eljövendő csökkenését, azt a csökkenést, ami veszélyezteti az új ismeretek megteremtését, mivel az a meglévő ismeretek áramlásán, kiaknázásán, feldolgozásán alapul. Olyan témáról van szó, mely napirenden van mind a nemzetközi szakirodalomban, mind a könyvtárhálózatok vezetésének gyakorlatában.

Az ismeretekhez való hozzáférés mint a polgár pozitív szabadsága

Az ismeretekhez való hozzáférés negatív szabadságként is értelmezhető, amennyiben az a bármiféle tudás áramlásának, terjedésének vonatkozásában a korlátozások, a szűrők és a cenzúra megszüntetését jelenti. Viszont felfogható úgy is mint a polgár pozitív szabadsága, ahol – túl a hozzáférést gátló akadályok elmozdításán – a könyvtár egy az olvasásnak kedvező politika előmozdítójaként mutatkozik meg, és az olvasói igények felfogására törekszik.

Ebben a vízióban a könyvtár kulturális és politikai küldetésétől motiválva azon dolgozik, hogy véghezvigye az első lépést közönsége felé, az

előzőekben említett stratégiák és programok szerint, tudatában annak az alapvető, meghatározó szerepnek, amelyet a saját közösségük társadalmi, műveltségi, gazdasági fejlesztésében, és ennek megfelelően az életminőség fejlődésében játszik.

A könyvtár a kultúra gazdaságtanában

A kulturális intézmények jótékony hatást tudnak kifejteni a polgárok intellektuális és morális emelkedésére (ez már önmagában elegendő oka kellene, hogy legyen megfelelő finanszírozásuk), ami gazdaságilag jelentékeny, közvetlen és közvetett hatással jár. Ha egy közösség közösen használ egy konzisztens dokumentum (forrás) gyűjteményt, ez megtakarítást jelent ahhoz a költséghez képest, amellyel mindenkinek magának kellene az információk javakat beszereznie, és ez a megtakarítás másra fordítható. Ezen kívül a kulturális intézmények források sorát hozzák be a gazdasági körforgásba (az alkalmazottak bérértől a szolgáltatások megvásárlásáig), amelyek táplálják a környező területek termelő szektorát.

Egy olyan korban, mint a miénk, amelyben a tudás vált a termelés legfontosabb nyersanyagává, a kultúrára fordított források felkészítik a polgárt a munka világára, a versenyképességre, a globális piac kihívásaira; ahol az innováció és a kutatás olyan tevékenység, amelyek nélkül immár nem lehet elérni sem szakképesítést, sem szakértelmet, sem szakmai jártasságot.

Íme tehát a könyvtár, a gazdasági válság idején még inkább, a növekedés egyik lehetőségévé és a közösséget érintő kulturális, szociális és politikai hatás érdekében tett befektetéssé válik.

Éppen ezért felfoghatatlan minden olyan politika, amely válogatás nélküli és érvekkel alátámaszthatatlan költségsökkentésekkel operál, ekképp kockára téve a könyvtárak célszerű voltát és a könyvtárosok munkáját. Más dolog viszont a pazarlás csökkentése és a források fel-

használásának optimalizálása egy cél érdekében. Ez a cél a *library divide* leküzdése; a különbség, ami azon szerencsések, akik egy nemzetközi szabványokra alapozó könyvtár szolgáltatásait élvezhetik, és azok között van, akik kénytelenek megelégedni egy sztereotípiával.

Megírták², hogy egy egyetem „éltető nedve” a könyvtára, és a könyvtárnak járó források megnyirbálása olyan, mint az agy megfosztása az oxigén-ellátástól.

Milyen legyen ma a könyvtár stílusa?

Luigi Crocetti nevezetes kifejezésével élve³, milyen stílusban kell a mai könyvtárnak kínálnia magát az olvasó számára? Minden forrás, minden szolgáltatás egyaránt jár bármelyik olvasónak, vagy jobb lenne ésszerűsíteni a valóságos és a potenciális olvasók típusait figyelembe vevő módon? A szolgáltatások mindegyikének ingyenesnek kellene-e lennie vagy egyesekért könyvtárnak, egyénnek egyformán fizetnie kelljen? Meddig kell a könyvtárnak befogadnia és vendégül látnia az olvasással, az olvasmányokkal és a kutatással kapcsolatos rendezvényeket és anyagi forrásokat felhasználni azért, hogy a kulturális központ funkcióit is ellássa a potenciális használók számára vonzó szerepben? Milyen jogokat és milyen kötelezettségeket kell a könyvtárnak megállapítania használói javára vagy terhére? A mozgás és a viselkedés milyen fokát engedheti meg a használóknak, és milyen viselkedést, milyen szabadságot kell megtiltania a közérdek védelmében?

Bizton állítható, hogy azt a használót, aki kellems első benyomást szerzett a könyvtárról, minden valószínűség szerint örökre meg is hódította; hogy ez így legyen, a könyvtárnak felkészültnek kell lennie, különösen a hozzáférhetőség és a szíveslátás tekintetében, lehetőségei legjobbjá szerint. Ranganathan szerint a referenzs sikerét – de ezt a gondolatot kiterjeszthetjük a könyvtár egészére – egy „kettős mosoly” tanúsítja: az olvasó és a könyvtárosé. Az olvasó mosolya az elégedettség (a kielégítettség) jele a kapott se-

gítségért, a könyvtáros mosolya pedig a szakmai megelégedettséget jelzi.

A hozzáférés szabadsága és senki cenzúrája

A könyvtár olyan mértékben tud az állampolgári jogok megvalósulásához hozzájárulni, amennyire sikerül az információkat és az ismereteket a polgárokhoz eljuttatnia⁴. Az eszmék pluralizmusa a könyvtárnak mint közintézménynek demokratikus mivoltával egy lényegű gondja. Az ember használóként megy be a könyvtárba, és úgy jön ki, mint saját jogainak tudatosításával gazdagított polgár.

Fel kell hívni a figyelmet az *advocacy* fontosságára, amit a könyvtáraknak és az AIB-nak⁵ gyakorolnia kell: arról a képességről van szó, amellyel a közösség és az intézményi résztvevők számára tudatosítják azt a szociális, kulturális és gazdasági hatást, amit a könyvtárak elérhetnek. Világossá kell tenni, hogy a könyvtáraknak stratégiai értékük van a kultúra jövője és az ország demokratikus életerejére szempontjából.

Ebben az összefüggésben növekszik meg mindannyiunk társadalmi szerepe: polgári elkötelezettség nélkül valójában a szakmai hozzáértés technicizmussá szűkül, képtelenül arra, hogy hatással legyen a társadalom emelkedésére.

Konklúzió

A nyílt hozzáférés az ismeretekhez és a szabad hozzáférés a könyvtárhoz azt is jelenti, hogy minden – nyilvános, egyetemi, iskolai – könyvtár arra van felszólítva, hogy hasznosítsa az új ismereteket, segítse az új tudományos eredmények kidolgozását azzal, hogy az olvasók és a kutatók rendelkezésére bocsátja a lehető legtöbb dokumentumot, saját anyagi és szervezeti lehetőségei szerint. Azt is jelenti, hogy a könyvtárosoknak kötelességük saját szakmai hozzáértésük fejlesztése: a kommunikációtól a *social*

*network*okban való részvételig, az *open access* logikájának és eszközeinek ismeretétől addig a képességig, hogy tekintélyük legyen a hagyományos mellett a digitális világban is, mint a tudás aktív őrizőinek.

Meggyőződéssel kell vallani, hogy a jelenkori könyvtár paradigmája az ismeretekhez való nyílt hozzáférés mindenki számára. Hozzáférés a helyiségekhez, a hagyományos és digitális gyűjteményekhez, a helyi és az online szolgáltatásokhoz. Sokak számára magától értetődő, de nem mindenhol biztosított célok ezek. Az ismeretekhez való szabad hozzáférés biztosítása éppen olyan fontos, mint a szólás szabadságának biztosítása: mindkettő olyan alapvető jog a modern demokráciában, mely nem képezheti alku tárgyát.

A hozzáférhetőség feltételezi, hogy figyelem fordul azok felé, akik csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudják használni a berendezéseket: a könyvtáraknak tehát fel kell szerelkezniük olyan eszközökkel, amelyek megfelelnek az egyes olvasók speciális szükségleteinek.

Feltételezi, általánosabban, hogy meghallgatatik minden egyes használó, mint személyt, és nem mint egy számot kezelve; hogy megértik szükségleteit és megtalálják a kommunikációhoz szükséges nyelvezetet mindenkivel.

Feltételezi a szíveslátás politikájának gyakorlását, mely tekintetbe veszi a kisebbségek szükségleteit, és nem diszkriminál senkit, függetlenül attól, hogy ki az olvasó, vagy honnan származik. Mindezt teszi egy olyan egyetemes állampolgárság nevében, mely eltekint nemzeti specifikumoktól, és értéket tulajdonít a kultúrák és a nyelvezetek találkozásának és szembesülésének: a könyvtári gyűjteményeket és szolgáltatásokat mindenki számára hozták létre, azok célja mindenki hasznára lenni; senki sincs kizárva.

A könyvtárban senki nem érezheti magát idegennek, kívülállónak vagy kellemetlen vendégnek!

A könyvtárakat, különösen az egyetemiakat, erőteljesen kérjük, hogy tartsák fenn a nyílt hozzáférést a tudományos kutatási eredményekhez. Miként az IFLA göteborgi kongresszusán 2010.

augusztus 14-én az *open access*-ről elfogadott határozata mondja, az információkhoz való nyílt, korlátlan, azonnali és közvetlen hozzáférés alapvető követelmény a társadalom fejlődéséhez, a demokratikus növekedéshez és az emberi jólét emelkedéséhez.

Jegyzetek

1. Magyarul Id. Könyv Könyvtár Künyvtáros, 11. évf. (2002) 6. sz. 10-11.p.
2. Megan Scudellari: Library cuts threaten research. In: The Scientist, 29. September 2010. (<http://www.the-scientist.com/news/display/57728/>)
3. Crocetti egy 1987-es konferencia-előadásának címében használta először „a könyvtár stílusa” kifejezést, azóta az olasz szakirodalomban gyakran élnek vele.
4. Egy 2009-ben Genovában, a kifejezés szabadságáért és a bármiféle cenzúra ellen rendezett konferencia egyik fő gondolata szerint – MJ.
5. Az olasz könyvtáregyesületről van szó, ám a gondolat általánosíthatóan érvényes minden szakmai szervezetre – MJ.

ACTA

Átalakíthatják az internet- és médiahasználati szokásokat azok a nemzetközi egyezmények – SOPA (Stop Online Piracy Act), PIPA (Protect Intellectual Property Act) és az ACTA (Anti-Counterfeiting Trade Agreement) – , amelyeket a közelmúltban fogadtak el.

Németország Lettország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország felfüggesztették az ACTA aláírását, mondván, több időre van szükségük a kérdések tanulmányozásához.

Sokan aggodalmukat fogalmazták meg az internet szabadsága védelmében és tiltakoztak a szabályozás ellen.

Magyarországon a Hamisítás Elleni Nemzeti Testület (HENT) szerint „az uniós és magyar jogszabályok változtatás nélkül megfelelnek a megállapodás kötelezően betartandó rendelkezéseinek, tehát semmilyen változást nem hozna a hazai szabályozásban az ACTA hatályba lépése, sőt, nem érintené az eljáró hatóságok gyakorlatát és a fellépés szigorúságát sem. Magyarországon tehát, amennyiben a megállapodás hatályba lép, továbbra is a hatályos szerzői jogi és iparjogvédelmi szabályozás marad az irányadó. A büntetőjogi jogszabályokat sem kell szigorítani az ACTA miatt, hiszen az ACTA kizárólag a szándékos és kereskedelmi mértékű szerzői jogi jogsértésekkel, illetve védjegyhamisítással szembeni fellépés esetében írja elő a büntetőjogi eszközök alkalmazhatóságát, amelyeket a magyar Büntető Törvénykönyv jelenleg is büntethetőnek minősít.”

http://telefonkozpont.blog.hu/2012/02/10/nemetorszag_is_felfuggesztette_az_acta_szerzodes_alairasat